

Idee postmodernizmu w geografii społeczno-ekonomicznej

Postmodernist ideas in human geography

WIESŁAW MAIK

Wyższa Szkoła Gospodarki, 85-001 Bydgoszcz, ul. Garbary 2
mariamaik@op.pl

Zarys treści. Artykuł dotyczy związków geografii z postmodernizmem. Składa się z trzech części. Pierwsza zawiera charakterystykę postmodernizmu jako szerokiego ruchu intelektualnego przełomu stuleci, omawia kontrowersje wokół pojęcia i założeń tej koncepcji oraz wskazuje na źródła myśli postmodernistycznej. Druga część poświęcona jest roli idei postmodernizmu w przemianach współczesnej geografii człowieka. Nurt ten był przedstawiony przez niektórych badaczy jako przejaw nowej geografii postmodernistycznej, inni pisali o zwrocie postmodernistycznym w geografii. Trzecia część wskazuje, na czym polegały zapładniające impulsy postmodernistyczne w geografii człowieka i przedstawia dziedziny badawcze, w których ich wpływ zaznaczył się najsilniej.

Słowa kluczowe: postmodernizm, geografia człowieka, zwrot postmodernistyczny.

Wprowadzenie

Są terminy w nauce, kulturze czy sztuce, które mają zdecydowanie ujemne konotacje. Należy do nich m.in. postmodernizm. Nazwanie kogoś postmodernistą ma na celu nie tylko wyznaczenie jego miejsca na mapie współczesnej myśli społecznej lub humanistyki. Pojęcie to używane jest także w sposób ujemnie wartościujący i często ponad miarę wykorzystywane w dyskusyjnej walce (Kuźniar, 2011). Atakując postmodernizm twierdzi się, że jest to raczej akademicka moda niż ruch intelektualny służący do analizy rzeczywistych procesów społecznych, co więcej sugeruje się, że nie spełnia on podstawowych standardów naukowych. Jaques Derrida (1999, s. 225) pisał o postmodernizmie i poststrukturalizmie, że „są to pojęcia do wszystkiego, w które najsłabiej poinformowani odbiorcy (i, najczęściej, wielonakładowa prasa) upychają niemal wszystko, czego nie lubią, zaczynając od destrukcji”.

Pod koniec ubiegłego stulecia ustaliły się dwie przeciwstawne opinie o postmodernizmie. Jedna, skrajnie sceptyczna, uznaje go za humbug i wytwór intelek-

tualnej mody, wieszcząc jego rychły koniec, drugą głoszą ci, którzy zawierzyli mu widząc w nim nadzieję wolności głoszenia wszelkich różnic.

Podobnie sprzeczne reakcje występują w środowisku naukowym geografów. Jedni podkreślają rolę postmodernizmu jako „ironicznego” języka epoki schyłkowej w krytyce obecnego stanu i założeń geografii człowieka, inni postulują zachowanie dystansu, traktując go jako przemijającą modę intelektualną podobną do wielu innych jakich nie brakowało w II połowie ubiegłego stulecia.

W polskiej literaturze geograficznej brakuje stosownych omówień i interpretacji idei postmodernizmu. Co prawda na przełomie stuleci pojawiło się kilka artykułów podejmujących pewne wątki postmodernistyczne, ale dotyczyły one głównie geografii miast (Lisowski, 1998; Dutkowski, 1998; Rembowska, 2008). W tej sytuacji, charakteryzując związki geografii z postmodernizmem warto odpowiedzieć na trzy podstawowe pytania:

- 1) czym jest postmodernizm?
- 2) czy można mówić o geografii postmodernistycznej?
- 3) jakie impulsy wniosły idee postmodernizmu do współczesnej geografii człowieka?

Odpowiedzi na te pytania wyznaczyły strukturę i treść niniejszego artykułu.

Czym jest postmodernizm?

Postmodernizm pojmowany jako szeroki ruch intelektualny przełomu stuleci wywołuje od lat wiele sprzecznych reakcji. Zamęt wokół tego nurtu współczesnej myśli wzbudza różną, skrajną w swej wymowie opinię. Uznawany za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli postmodernizmu Frederic Jameson w swej pracy o ponowoczesności wyraża wątpliwość „czy w ogóle istnieje coś takiego jak postmodernizm i czy samo to pojęcie do czegokolwiek się przydaje, czy przeciwnie, jest zwykłą mistyfikacją” (Jameson, 1991, tłum. pol. 2004, s. 55). Jego zdaniem koncepcja ta jest kwestionowana ze względu na jej wewnętrzne skonfliktowanie i niespójność.

Powszechnie uznaje się, że idee postmodernizmu rozwinęły się jako reakcja na zmiany zachodzące w dziedzinie polityki, kultury, gospodarki i nauki, które oddziałują na wszystkie sfery ludzkiego doświadczenia, życia prywatnego i publicznego (Elliott, 2009). W tym znaczeniu postmodernizm oznacza „różnorodny ruch intelektualny zmierzający do całościowego przemyślenia reguł i wartości, na których wspierała się nowoczesna kultura zachodnich społeczeństw” (Dziamski, 2003, s. 133). Jest pojmowany często jako wyraz pewnej postawy, sposobu myślenia i postrzegania współczesnego świata, a także jako próba intelektualnego określenia nowej sytuacji historycznej.

Kontrowersje wokół pojęcia i założeń postmodernizmu wynikają z dwóch głównych powodów.

Po pierwsze, termin ten jest używany w trzech znaczeniach jako:

- 1) faza rozwoju kultury następującej po okresie modernizmu, którego koniec datuje się na połowę XX wieku,
- 2) ponowoczesna epoka kulturowo-cywilizacyjna, następująca po okresie modernizmu,
- 3) pewnego rodzaju kondycja postmodernistyczna, którą tworzą rozmaite uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i mentalne, charakterystyczne dla post-industrialnej, zaawansowanej technologicznej cywilizacji Zachodu¹.

Po drugie, myśl postmodernistyczna wyrosła z wielu źródeł i była kształtowana przez przedstawicieli różnych dziedzin nauki, kultury i polityki. W rezultacie postmodernizm obejmuje różne stanowiska i opcje, jest programowo pluralistyczny (Chojnicki, 1993). Za teoretyków postmodernizmu uznaje się różnych autorów, takich jak: G. Deleuze, J.F. Lyotard, F. Jameson, R. Rorty, D. Harvey, S. Lash, J. Urry i Z. Bauman, twierdząc, że ich prace mają podstawowe znaczenie dla krytycznej refleksji nad ponowoczesnością. Warto jednak zaznaczyć, że każdy z nich przedstawiał własne – kulturowe, socjologiczne lub ekonomiczne – wizje ponowoczesności, a także zgłaszał różne zastrzeżenia do samego pojęcia postmodernizmu i na swój sposób próbował interpretować tak zwany zwrot postmodernistyczny w teorii społecznej.

Generalnie biorąc, postmodernizm wywodzi się z krytyki współczesnej cywilizacji opartej na tradycji judeo-chrześcijańskiej i oświeceniowej. Pełniąc rolę ironicznego metajęzyka epoki schyłkowej preferuje w różnych dziedzinach życia kulturalnego i intelektualnego takie cechy jak: wielość, niespójność, nieciągłość, fragmentaryczność, przypadkowość, nieokreśloność².

Za protoplastów postmodernizmu uważa się F.W. Nietzschego, który w metaforycznej formie występował przeciwko współczesnej sobie kulturze zakorzenionej w chrześcijaństwie i pielęgnującej greckie ideały racjonalności i obiektywności oraz M. Heideggera, ze względu na jego krytykę „metafizyki obecności”, tzn. takiej filozofii, która uzurpuje sobie prawo do orzekania o prawdzie obiektywnej, tylko na tej podstawie, że jawi się ona jako „obecna” dla niej (Posiad, 2000).

---

¹ Według R. Kuźniara w humanistyce funkcjonuje wyraźne rozróżnienie dwóch terminów: „postmodernizm” i „ponowoczesność”. „Ten pierwszy odnosi się do zjawisk kulturowych, nowych sposobów wypowiedzi artystycznej czy nowych sposobów narracji literackiej... Ponowoczesność, dla odmiany, jest kategorią szerszą, dotyczącą całej formacji historycznej, która zgodnie z nazwą, nadeszła po erze nowocześniejszej” (Kuźniar, 2011, s. 13).

² Niektórzy traktują postmodernizm jako wyraz kryzysu epoki *fin de siècle*'u. Spoglądając z perspektywy historycznej warto przypomnieć reakcje krytyczne występujące u schyłku XIX w. Dekadentyzm (*fin de siècle*) kształtował się jako wyraz przekonania o nadchodzącym zmierzchu i upadku cywilizacji europejskiej. Jego podłożem były zjawiska towarzyszące procesom industrializacji i urbanizacji – dezintegracja tradycyjnych układów i więzi społecznych, powszechnie akceptowanych norm i zasad obyczajowych i moralnych. Zmiany te interpretowano jako oznakę wyczerpania się całej kultury kręgu łacińskiego i zapowiedź jej rychłego końca. Twórcy należący do tego ruchu też nie stanowili spójnej grupy. Podkreślali rolę czynników nieracjonalnych, podświadomości i indywidualności jako elementów przeciwstawnych naukowemu racjonalizmowi.

Z tego wywodzi się postmodernistyczna krytyka filozofii (a w szczególności metafizyki), która zdaniem postmodernistów nie kształtuje racjonalnej wiedzy o świecie. Uważają, że w miejsce „fikcyjnej” jedności filozofii należy przyjąć wielkość dyskursów, które przybierają postać różnych gier językowych. Kwestionują także transcendentalne pojęcia prawdy, dobra i piękna.

Postmodernizm jest przede wszystkim prądem filozoficznym w humanistyce, sztuce, literaturze, architekturze, a także w nauce. Głosi on pogląd o swoim przełomowym znaczeniu w pojmowaniu i kształtowaniu tych dziedzin na zasadzie opozycji „modernizm – postmodernizm” (Chojnicki, 2004).

Postmodernizm trudno scharakteryzować, gdyż nie tworzy jednolitej doktryny, jest programowo pluralistyczny i dąży do zniesienia wszelkich systemów myślowych, a zwłaszcza wielkich teorii. Filozoficzny postmodernizm występuje w wersji dogmatyczno-opisowej (francuskiej) i pragmatycznej. W ujęciu dogmatyczno-opisowym zakłada się przede wszystkim: (1) relatywizm poznawczy i internizm (tj. nie istnieją bezwzględne kryteria prawdy, racjonalności oraz ich immanentne znaczenie dla kultury, języka itp.), (2) tekstualizm (język jest wszechobecny w ludzkim życiu, istnieją tylko teksty), (3) program redukcji filozofii do antropologii społecznej lub retoryki (Chojnicki, 2000, 2004). W wersji pragmatycznej głównym składnikiem postmodernizmu jest tekstualizm jako metoda analizy tekstów i program liberackich podstaw kultury. Według J. Giedymina (1994, s. 41), tekstualizm odrzuca metodę rozumienia humanistycznego i przyjmuje w słabszej wersji założenie, „że każdy indywidualny tekst ma swój własny słownik lub tajny kod, który może być niewspółmierny z kodem innych tekstów”, a w wersji mocniejszej tezę, że indywidualny tekst „posiada swój własny słownik i nie troszczy się o to, czy ktokolwiek ma ten sam słownik”.

Traktując postmodernizm jako pewien sposób myślenia i oceny współczesnego świata należy zwrócić uwagę na jego krytykę wiedzy naukowej. Wiara w naukę była jednym z kamieni węgielnych modernizmu – zakładano, że wiedza naukowa może przyczynić się do postępu społecznego i kształtowania lepszego społeczeństwa. Postmodernistyczny „atak” na naukę oznacza zakwestionowanie uprzywilejowanego statusu jakiegokolwiek systemu wiedzy, ponieważ powstaje ona zawsze jako kreacja ludzka i jest uwarunkowana przez okoliczności, w których została wytworzona.

Postmodernistyczna krytyka dotyczy trzech problemów poznania ludzkiego (Turner, 2004). Po pierwsze, postmoderniści na ogół kwestionują założenie o odpowiedności między elementami języka nauki a twardą rzeczywistością. Ich zdaniem język nauki jest konstrukcją społeczną, która przez samo istnienie zniekształca obraz rzeczywistości, ponieważ jest związana z określonymi grupami społecznymi i ich interesami. Po drugie, z postmodernistycznego punktu widzenia, nauka jest tworem kulturowym, podobnie jak każdy system znaków. Postmoderniści negują zatem „uprzywilejowaną pozycję” nauki, ponieważ ich zdaniem jest ona podobna do innych tekstów kulturowych. Po trzecie, postmo-

dernizm kwestionuje pogląd, że wiedza ulega kumulacji i umożliwia postęp społeczny. Twierdzą, że nie istnieje coś takiego jak prawda niezależna od ideologicznych interesów ludzi, normą jest raczej nieciągłość wiedzy, a jedyną prawdą permanentny pluralizm kulturowy.

Spoglądając z perspektywy drugiej dekady XXI w. można stwierdzić, że idee postmodernistyczne nie cieszą się tak dużym powodzeniem jak niegdyś. A. Elliott (2009, wyd. pol. 2011, s. 300) stwierdza, że „postmodernistyczny kult końców – historii, znaczenia, ideologii, tożsamości – jest już być może ideą przebrzmiałą”. Złożyło się na to kilka przyczyn. Prace najważniejszych teoretyków postmodernizmu – J.F. Lyotarda, J. Baudrillarda, G. Deleuze’a, F. Jamesona – zostały napisane kilkanaście lub kilkadziesiąt lat temu. To samo dotyczy debaty na temat nowoczesności i ponowoczesności, która toczyła się w naukach społecznych i humanistycznych w końcu XX wieku. Pojawienie się wnikliwych prac krytycznych D. Harveya (1989), T. Eagletona (1998) i P. Andersona (1998) sprawiło, że mocne i słabe strony myśli postmodernistycznej zostały dziś dobrze zakonotowane. Współczesny postmodernizm zmierza raczej w kierunku stanowiska bardziej stonowanego (Turner, 2004).

Każda ocena postmodernizmu musi uwzględniać fakt, że powstał on w określonym kontekście historycznym. Z biegiem czasu radykalny potencjał myśli postmodernistycznej się wyczerpał. Nie jest jednak możliwe rozstrzygnięcie kwestii, czy postmodernizm jest przejściową modą czy trwałym wkładem w historię, kulturę i naukę. J. Szacki (2002) stwierdza, że jeżeli nawet zostawi on w nauce i kulturze jakieś ślady, to niekoniecznie nakreśli jej przyszłe horyzonty.

Geografia postmodernistyczna versus postmodernistyczny zwrot w geografii

Na przełomie XX i XXI wieku debata postmodernistyczna przekształciła intelektualną „scenę” wielu dyscyplin naukowych, wprowadzając całą serię innowacji i krytycznych analiz (Minca, 2009). Postmodernizm wywarł także swój wpływ na geografę człowieka, szczególnie w krajach anglosaskich. Ślady myśli postmodernistycznej zaznaczyły się w wielu tekstach geograficznych, które począwszy od 1986 roku ukazywały się w postaci odrębnych prac lub artykułów zamieszczanych w prestiżowych czasopismach geograficznych.

Opis „zwrotu postmodernistycznego” w geografii napotyka na pewne trudności, ponieważ koncepcja postmodernistyczna nie zarysowała się w sposób spójny w naszej dyscyplinie. Co więcej, nie było pogłębionej recepcji myśli postmodernistycznej w geografii, określenia jakie są jego walory i wady. Nurt postmodernistyczny w geografii był przez niektórych badaczy przedstawiany jako wyraz nowej geografii postmodernistycznej (Soja, 1989; Minca, 2009), przez innych jako postmodernistyczny zwrot w geografii (Ley, 1987; Gregory, 1997). Nie było także zgody co do jego relacji z innymi orientacjami filozoficzno-metodologicznymi.

Część geografów traktowała postmodernizm jako opozycję do ujęć marksistowskich, inni nazywali go „niezamierzonym potomkiem” teorii marksistowskiej. Wiele koncepcji uważanych za integralny składnik geograficznej orientacji postmodernistycznej ocenia się dzisiaj jako połączenie idei postmodernizmu z materializmem historycznym, mimo że niektórzy zwolennicy marksizmu w geografii nieustannie krytykują tę orientację. Przykładem tych rozbieżności jest recepcja pracy D. Harveya (1989): *The Condition of Postmodernity*, która ma wydźwięk jawnie antypostmodernistyczny, ale przez niektórych geografów została uznana za wyraz nowej geografii postmodernistycznej.

Ogólnie biorąc, można wyróżnić trzy źródła postmodernizmu w geografii, które prezentują odmienne jego interpretacje. Pierwszy nurt wywodzi się z prac R. Barthesa i J. Derridy i jest identyfikowany jako poststrukturalistyczna faza debaty postmodernistycznej w geografii. Nawiązuje on do teorii F. Saussure’a i koncepcji językoznawstwa strukturalnego, kierując uwagę geografów na procedurę dekonstrukcji istniejących idei i restytuowanie ich znaczenia w ramach szerszych struktur i procesów. Rezultatem tego były próby rekonstrukcji myśli geograficznej.

Drugi nurt, inspirowany przez prace M. Foucaulta, koncentrował się na relacjach między władzą, dyskursem i przestrzenią³. W pracach tego nurtu zaznacza się wpływ koncepcji feministycznych i postkolonialnych. Debata postmodernistyczna w tym przypadku wniosła wiele rozmaitych ujęć i perspektyw badawczych, które trudno poddają się systematyzacji.

Trzeci nurt, inspirowany przez prace F. Jamesona i D. Harveya, nawiązywał w pewien sposób do marksizmu i koncepcji neomarksowskich, które opowiadają się za materialistycznym ujęciem ponowoczesności jako nowego etapu globalizacji kapitalizmu. F. Jameson (1991) mówi nawet o kształtowaniu się nowego wyższego stadium kapitalizmu, który prowadzi do kompresji czasu i przestrzeni za sprawą nowoczesnych technologii informatycznych. Nurt ten, nazywany przez niektórych postmodernizmem ekonomicznym (Turner, 2004) znalazł swoje odzwierciedlenie w geograficznych studiach miasta postindustrialnego i analizie relacji między przestrzenią a czasem oraz badaniu procesów społecznych, ekonomicznych i kulturalnych zachodzących w „erze postmodernistycznej”.

C. Minca (2009) wyróżnia dwa momenty zwrotne w kształtowaniu się „geografii postmodernistycznej”. Pierwszy obejmuje lata 1986-1988, kiedy to seria artykułów o wydźwięku postmodernistycznym ukazała się w czasopiśmie:

---

³ Słowo „dyskurs” zrobiło oszałamiającą karierę w wielu dziedzinach życia i coraz trudniej o pewność czy jeszcze cokolwiek znaczy, ponieważ używa się go na wiele sposobów (Szacki, 2002). Pojęcie to można przyporządkować do czterech znaczeń: (1) ogólnojęzykowego, w ramach którego dyskurs (łac. *discursus* – rozmowa) dotyczy języka, jego struktury, funkcji i wzorców użycia, który charakteryzuje logiczne uporządkowanie, (2) hermeneutycznej teorii dyskursu, według której dyskurs jest zdarzeniem językowym lub użyciem języka, (3) koncepcji M. Foucaulta, która traktuje dyskurs jako kategorię *par excellence* epistemologiczną, służącą nie tyle analizie języka, ile systemów wiedzy, (4) potocznego, gdzie dyskurs oznacza uporządkowaną jednostkę językową większą aniżeli pojedyncze zdanie.

Environments and Planning D: Society and Place, *Antipode*, *Journal of Historical Geography* oraz *Transaction of the Institute of British Geographers*. W 1986 r. opublikowano artykuły M.J. Deara (1986) na temat postmodernistycznego planowania miejskiego oraz E.W. Soji (1996) dotyczące postmodernistycznych przestrzeni Los Angeles. W następnym roku ukazał się artykuł D. Leya (1987) poświęcony postmodernistycznemu urbanizmowi, zaś w 1988 M.J. Dear opublikował artykuł pt. *Wyzwania postmodernizmu: rekonstrukcja geografii człowieka*. Drugi okres obejmuje lata 1989-1993. Wymienić tutaj należy prace E.W. Soji (1989) dotyczące zwiększenia roli problematyki przestrzeni w krytycznej teorii społecznej, G. Olssona (1991) poświęcone rozważaniom o naturze języka oraz D. Harveya (1989) – o kondycji postmodernistycznej. Ta ostatnia praca, często cytowana w literaturze socjologicznej i ekonomicznej, przyczyniła się do rozgłosu tego autora w naukach społecznych. Harveyowska krytyka postmodernizmu idzie śladem marksistowskiej krytyki tej orientacji.

Publikacja głównych prac D. Harveya (1989) i E.W. Soji (1989) przyczyniła się do legitymizacji nurtu postmodernistycznego w geografii angloamerykańskiej. Od tego momentu nasilają się próby traktujące postmodernizm jako nową podstawę filozoficzno-metodologiczną w geografii człowieka, poczynawszy od studiów miejskich i krajobrazowych po studia kulturowe i polityczno-ekonomiczne.

Deбата postmodernistyczna była kontynuowana na przełomie stuleci. Ukazały się w tym czasie m.in. prace D. Gregory'ego (1997a,b) o tworzeniu przestrzeni, D. Leya (2003), dotyczące rekonstrukcji geografii człowieka, M.J. Deara i S. Flusty'ego (2002) o przestrzeniach postmodernistycznych oraz M.J. Deara (2000) na temat specyfiki urbanizmu postmodernistycznego.

Podobnie jak w innych dziedzinach nauki i kultury, postmodernizm ma w geografii swoich „gorących” zwolenników i zaciekle przeciwników. Był witalny z entuzjazmem przez znaczącą liczbę geografów, którzy uznali, że stanowiąc on będzie podstawę rewizji koncepcji geografii oraz źródło wielu inspirujących innowacji. Z drugiej strony postmodernizm wywołał zdecydowany sprzeciw wielu geografów, którzy upatrywali w jego ideach groźbę utraty tożsamości dyscypliny.

Reasumując powyższe rozważania, można raczej sądzić o zwrocie postmodernistycznym, natomiast formułowanie tezy o geografii postmodernistycznej jest wątpliwe i zawodne. Należy przypomnieć, że nurt postmodernistyczny w nauce, w tym także w geografii powstał w określonym kontekście historycznym. W związku z tym warto odróżnić dwie kwestie: opis społeczeństwa i gospodarki z perspektywy postmodernistycznej (ponowoczesnej) fazy rozwoju współczesnego świata od postmodernizmu jako odrębnego kierunku myślenia. Na przykład D. Harvey używając terminu postmodernizm w celu opisu odmiennego stanu życia społecznego i ekonomicznego w epoce ponowoczesnej, jednocześnie nie akceptuje w pełni założeń filozoficzno-metodologicznych tego kierunku (np. negacji analiz porównawczych, pochwały nieporządku i chaosu, jego nieokre-

śloność, chaotyczność i niekompletność). Inni – przykładem jest M.J. Dear – są postmodernistami *tout court*, fascynując się potencjalnymi możliwościami myśli postmodernistycznej. Rozróżnienie to przemawia raczej za stosowaniem terminu „zwrot postmodernistyczny w geografii” niż „geografia postmodernistyczna”.

Określenie „zwrot postmodernistyczny w geografii” obejmuje wiele rozbieżnych poglądów, zawiera jednak w sobie dwa współoddziałujące motywy:

- 1) krytykę geografii jako nauki, a zwłaszcza obecnego stanu i założeń geografii człowieka,
- 2) postulat zerwania z myślą i metodologią modernizmu w geografii, a zwłaszcza z modernistyczną „wiarą” w naukę.

Recepcję idei postmodernizmu w geografii uwarunkowało kilka wzajemnie wspomagających się okoliczności i tendencji, takich jak:

- 1) rozmycie granic dyscyplinarnych, a zwłaszcza otwarcie geografii człowieka na nauki społeczne i humanistyczne,
- 2) konieczność znalezienia nowego „języka” opisu zjawisk zachodzących w świecie ponowoczesnym, w fazie późnego, globalnego kapitalizmu oraz radykalnych transformacji społecznych i kulturowych,
- 3) rosnąca opozycja wobec idei modernistycznych w nauce i kulturze, wyrażona m.in. w recepcji założeń poststrukturalizmu, koncepcji feministycznych i postkolonialnych, idei New Age i wschodniego mistycyzmu,
- 4) zmiana klimatu intelektualnej dyskusji naukowych, związana z kwestionowaniem odpowiedniości między językiem nauki a rzeczywistością,
- 5) rosnący opór wobec neopozytywistycznych ujęć geograficznych, zwłaszcza w dziedzinie tzw. analizy przestrzennej, studiów miejskich i kulturowych.

Impulsy postmodernistyczne w geografii

Zwrot postmodernistyczny w geografii wniósł niewątpliwie wiele interesujących i „zapładniających” impulsów i rozstrzygnięć, takich jak:

- 1) rewitalizacja debaty na temat myśli i tradycji geograficznej (np. misji geografii),
- 2) postulat zbliżenia geografii człowieka do głównego nurtu współczesnej socjologii i teorii społecznej (por. np. Dear, 1988; Soja, 1989),
- 3) ożywienie dyskusji nad językiem nauki i jego reprezentacji wobec „twardej rzeczywistości”.

Wpływ idei postmodernizmu był jednakże zróżnicowany w poszczególnych dziedzinach badań geograficznych. Najsilniej ujawnił się on w trzech obszarach:

- 1) studiów nad współczesnym urbanizmem,
- 2) próbach rekonceptualizacji przestrzeni oraz relacji między przestrzenią, czasem i społeczeństwem,
- 3) tzw. nowej geografii kultury, wyrosłej na gruncie poststrukturalizmu i postmodernizmu.

Idee postmodernizmu wywarły szczególnie silne piętno na studia geograficzno-miejskie. Ujęcia postmodernistyczne zaczęły przenikać do tej dziedziny badań w końcu lat 1980. i w latach 1990. Zwrot postmodernistyczny w geografii miast zawierał postulat odrzucenia „wielkich” teorii miejskich i zwrócenie uwagi na zróżnicowanie zachowań i działań ludzkich. Odróżnia to nurt postmodernistyczny zarówno od pozytywizmu zmierzającego do poszukiwania ogólnych prawidłowości i modeli, jak i tych odmian strukturalizmu, które opierały się na krytycznej teorii społecznej.

Recepcja idei postmodernistycznej w geografii miast znalazła swój wyraz w debacie na temat postmodernistycznego miasta i urbanizmu podjętej przede wszystkim przez przedstawicieli tzw. szkoły Los Angeles (kalifornijskiej). Łączy ona oba nurty debaty postmodernistycznej toczonej w geografii miast i innych dyscyplinach zajmujących się miastem (socjologia miasta, antropologia miasta, urbanistyka). Pierwszy traktuje postmodernizm zgodnie z ujęciami F. Jamesona i D. Harveya jako dogodną podstawę analizy zaawansowanego stadium kapitalizmu i jego efektów wyrażonych w postaci współczesnego miasta i urbanizmu, drugi usiłuje wykorzystać specyficzny sposób postmodernistycznego myślenia (Maik, 2012).

Przedmiotem analizy w pierwszym nurcie jest dynamicznie zmieniająca się „rzeczywistość miejska” w jej rozmaitych przejawach: przyrodniczym, społecznym, kulturowym i politycznym oraz próby zdefiniowania miasta fazy postfordyzmu i postmodernistycznego urbanizmu wyrażającego się w tworzeniu nowych form miejskich. Drugi nurt zmierza do wypracowania nowego, postmodernistycznego podejścia, bardziej adekwatnego w badaniu współczesnych miast. W tym sensie postmodernizm w geografii miast traktowany jest jako przejście od modernistycznego spojrzenia na miasto, które było charakterystyczne dla szkoły chicagowskiej do postmodernistycznego myślenia o rzeczywistości miejskiej. Miasto opisane przez M. Sorkina (1992) charakteryzują trzy cechy:

- 1) zanik relacji przestrzennych i społecznych łączących społeczność miejską z określonymi miejscami (tzw. geografia nigdzie),
- 2) niepokój mieszkańców związany z niskim poczuciem bezpieczeństwa i intensyfikacją związków między wirtualnym światem Internetu i telewizji a realnym życiem codziennym (życie w elektronicznym „domku”, w informacyjnym mieście i społeczeństwie),
- 3) wzrastająca tendencja do tworzenia różniących się od siebie wyspecjalizowanych przestrzeni „tematycznych”.

Najważniejszą kwestią dla nurtu postmodernistycznego w geografii miast jest opis i interpretacja procesu tworzenia się miasta „postmodernistycznego”. Za pewnego rodzaju „laboratorium” w analizie tego zjawiska uznaje się Los Angeles, nazywane niekiedy stolicą XX w. Pod koniec XX w. ukazało się kilka prac próbujących opisać fenomen tego miasta (por. Davis, 1990; Scott i Soja, 1996; Waldinger i Bozorgmehr, 1996). Opis przekształceń Los Angeles w pracy pod redakcją

A.J. Scotta i E.W. Soji (1996) został przedstawiony w szerszym kontekście uwarunkowań współczesnego stadium kapitalizmu oraz nowych form urbanizacji.

Postmodernizm ożywił także dyskusję w geografii społecznej na temat rekonceptualizacji przestrzeni społecznej i jej zróżnicowania oraz zmiany relacji między przestrzenią, czasem i społeczeństwem w fazie późnego, globalnego kapitalizmu i społeczeństwa informacyjnego. Można wyróżnić dwa źródła rewitalizacji debaty na ten temat: (1) koncepcje strukturalizmu i poststrukturalizmu zawarte w pracach J. Lacana (konceptcja lustra), H. Lefebvre'a (konceptcja wytwarzania przestrzeni), A. Giddensa (teoria strukturacji), J. Derridy (metoda dekonstrukcji), P. Bourdieu (pojęcie habitusu), M. Foucaulta (teoria władzy) (por. Gregory, 1997a,b) oraz (2) idee tzw. postmodernizmu ekonomicznego reprezentowane przez F. Jamesona (1991) na temat logiki późnego kapitalizmu i D. Harveya, dotyczące krytyki kondycji postmodernistycznej. Ci ostatni twierdzą, że współczesny kapitalizm doprowadził do poważnych problemów związanych z ludzką zdolnością konceptualizacji czasu i przestrzeni.

Zaliczenie D. Harveya do nurtu postmodernistycznego może budzić pewne wątpliwości ze względu na zmienność jego poglądów i szerokość zainteresowań badawczych. T. Eagleton (2003, s. 190) stwierdza, że „David Harvey, nestor radykalnych geografów, pisze o barierach materialnych w języku, który odrzuca wszelkie ograniczenia, przechodząc płynnie od Spinozy do łowienia przegrzebków, od architektury Baltimore do cyrkulacji kapitału”. W swej szeroko znanej pracy *The Condition of Postmodernity* z 1989 r. D. Harvey opisuje ewolucje współczesnego kapitalizmu za pomocą schematu: kryzys–korekta–kryzys. Jego zdaniem istotny jest charakter tej transformacji: ekspansywny, anarchiczny, chwiejny, egoistyczny i rozczłonkowany. Postfordyzm lub reżim elastycznej akumulacji tworzą według D. Harveya warunki społeczne sprzyjające płynności i utraty tożsamości, które cechuje to co można nazwać ponowoczesnością (Harvey, 2001). Analogiczne zmiany zachodzą w sferze kultury. Dowartościowane zostają takie cechy jak fragmentaryczność, płynność, efemeryczność, które dziś utożsamia się z hasłami postmodernizmu. D. Harvey odnajduje w tych procesach historyczno-geograficzną i czasowo-przestrzenną logikę. Proces redukcji barier przestrzennych określa mianem czasowo-przestrzennej kompresji, która prowadzi jego zdaniem do zakrojonego na szeroką skalę kryzysu tożsamości. Rozpatrywana w kontekście ponowoczesności konceptcja czasowo-przestrzennej kompresji pozwala wyjaśnić karierę takich pojęć jak społeczeństwo spektaklu, społeczeństwo konsumpcyjne czy też kultura obrazu.

Na gruncie postmodernizmu wykształciły się konceptcje E. W. Soji, które zmierzają do wprowadzenia wymiaru przestrzennego do krytycznej teorii społecznej. W swoich pracach (Soja, 1989, 1996, 2000) zawarł radykalną krytykę głównego nurtu nauk społecznych oraz rozważania na temat „prawdziwie” zorientowanej przestrzennie teorii społecznej. Jego zdaniem, krytyczna teoria społeczna w niedostatecznym stopniu uwzględniła problematykę przestrzeni, co nie pozwala jej

wyjaśnić dynamiki współczesnego systemu kapitalistycznego. Soja (2002, 2008, 2009) wprowadza w swoich pracach nowe kategorie pojęciowe, które pozwalają w szerszym ujęciu analizować reakcje między przestrzenią i czasem i są świadectwem tzw. zwrotu przestrzennego w naukach społecznych, który polega na pogłębieniu przestrzennej perspektywy badawczej, nazywanej niekiedy nowym regionalizmem. Należy do nich: (1) dialektyka społeczno-przestrzenna – pojęcie odnoszące się do dialektycznych oddziaływań między przestrzenią, społeczeństwem i historią, (2) trialektyka – pojęcie oznaczające konceptualizację przestrzeni obejmującą realną i imaginacyjną strukturę codziennego doświadczenia ludzi, (3) materializm geograficzny – idea, która jest zdolna wprowadzić wymiar przestrzenny do teorii społecznej.

Debatę postmodernistyczną na temat przestrzeni kontynuują i w pewnym sensie podsumowują prace zbiorowe pod redakcją G. Benko i V. Strohmayera (1997) oraz M.J. Deara i S. Flusty'ego (2001).

Idee postmodernistyczne w geografii społecznej były wykorzystane w badaniach różnicowania przestrzeni społecznej i tożsamości społecznej. Pojęcie różnicowania stało się kluczową kategorią analityczną. Studia w tym zakresie były często „nasycone” retoryką feministyczną i koncentrowały się m.in. na krytyce ładu społecznego jako zorganizowanej opresji wobec różnych grup, przede wszystkim wobec kobiet i mniejszości seksualnych. Z kolei badania skupione wokół kwestii tożsamości społecznej podejmowały potrzebę swobodnego konstruowania przez jednostki swych tożsamości i osobowości, a także problem równouprawnienia różnorodnych kultur wraz z ich hierarchiami wartości.

Ważną częścią nurtu postmodernistycznego w geografii społecznej i geografii miast były studia dotyczące gentryfikacji. Warto przypomnieć, że badania w tym zakresie stały się dogodnym „wehikułem”, którym nowe orientacje metodologiczne i ujęcia badawcze „wjechały” do geografii człowieka, poczynając od strukturalistycznego ujęcia polityczno-ekonomicznego N. Smitha (1970) poprzez podejście liberalne D. Leya (1987) do ujęć postmodernistycznych S. Zukin (1987), feministycznych M. Gilbert (1997) i humanistycznych P. Webbera (2007). Postmodernistyczny zwrot w badaniach gentryfikacji sprawił, że zwrócono uwagę nie tylko na kwestie stratyfikacji klasowej, lecz zainteresowano się także innymi wymiarami różnicowań społeczno-kulturowych. Przyjęto, że płeć kulturowa (gender), seksualność czy etniczność mogą być motorem gentryfikacji.

Postmodernistyczne studia gentryfikacyjne odegrały także istotną rolę w zaostrzeniu sporów toczących się wokół problematyki ujęć badawczych oraz społecznych konsekwencji tego procesu dla rozwoju współczesnego miasta. Niektórzy krytycznie oceniają skrajnie radykalne ujęcia gentryfikacji proponowane przez anglo-amerykańskich badaczy pozostających pod wpływem orientacji postmodernistycznych. Zwolennicy tzw. krytycznej geografii gentryfikacji akcentują wymiar sprawiedliwości społecznej w procesie gentryfikacji, uznając

gentryfikację za przejaw neokolonializmu, klasowego podboju miasta przez klasę średnią, prowadzący do marginalizacji warstw biedniejszych.

Idee postmodernizmu były od początku obecne w procesie kształtowania się tzw. nowej geografii kultury. Należy jednak zaznaczyć, że filozoficzno-metodologiczne rozwiązania w tej dziedzinie były realizowane przy współdziałaniu różnych orientacji, przede wszystkim strukturalizmu i poststrukturalizmu, neomarkszizmu, a także feminizmu, które wraz z postmodernizmem tworzyły łącznie pewien, trudny do „rozerwania” splot filozoficzno-metodologiczny.

L.B. Rowntree (1988) pisze o postmodernistycznym zwrocie w geografii kultury, który wykrystalizował się w końcu lat 1980. i na początku 1990. w geografii anglosaskiej. Nurt ten łączył się z szeroką debatą, która toczyła się w naukach społecznych i humanistycznych na temat adekwatności stosowanych kategorii pojęciowych w opisie i zrozumieniu złożoności i niestabilności współczesnej zmiany społecznej, tj. przejścia z epoki modernizmu do ponowoczesności (postmodernizmu). Zwrot ten był inspirowany przez myśl teoretyczną zawartą w pracach P. Bourdieu (koncepcja habitusu), G.Ch. Williama, C.J. Greetza oraz tzw. postmodernistów kulturowych – J. Baudrillarda (wpływ mediów na kulturę) i T. Luckmanna (koncepcja deinstytucjonalizacji) i wyraził się w serii ważnych prac na temat sensu (rozumienia) władzy, krajobrazu symbolicznego, kultury wizualnej miasta.

Za pewnego rodzaju manifest nowej geografii kultury uznaje się artykuł M. Philo (2000) *More words, more words; Reflections on the cultural turn and human geography*. Postmodernistyczna perspektywa nowej geografii kultury uwzględnia cechy dystyngtywne współczesnego życia społecznego, takie jak: przypadkowość, ambiwalencja, niestabilność, chaos, płynność. Z kolei adaptacja Foucaultowskich koncepcji wiedzy i dyskursu zwróciła uwagę geografów na wytwory współczesnej kultury medialnej (gazety, filmy, telewizja, muzyka popularna), które traktowane mogą być jako swoiste dokumenty życia codziennego. Istotnym problemem stało się badanie „mediatyzacji” życia społecznego. Postmodernistyczne ujęcia skupiają się także na analizie wielopoziomowych i subiektywnych relacji między obiektem badań, badaczem, tekstem i odbiorcą (Czeczpyński, 2007).

Zakończenie

Sumaryczna ocena wpływu postmodernizmu na geografję jest niełatwa z kilku względów.

Po pierwsze, nie ustają napięcia i kontrowersje wokół konsekwencji zwrotu postmodernistycznego we współczesnej geografii. Są one w pewnym stopniu odzwierciedleniem ogólnej debaty na temat roli tego nurtu w rozwoju nauk społecznych i humanistycznych. Ocenę utrudniają, jak to także często bywa, wspomniane na wstępie, skrajne opinie co do wartości myśli postmodernistycznej.

Skrajnie krytyczny wobec tej orientacji nurt modernistyczny w geografii prezentuje karykaturalną postać postmodernizmu jako ujęcia nihilistycznego i nienaukowego, dającego priorytet płytkim i fragmentarycznym rozwiązaniom badawczym. Twierdzi się również, że zwrot postmodernistyczny w geografii „przemycił” hasła i koncepcje kontrkultury oraz program współczesnej wersji radykalnego feminizmu. Po przeciwnej stronie lokują się opinie pozytywne podkreślające inspirującą rolę idei postmodernistycznych w opisie kondycji współczesnego człowieka, a także w torowaniu drogi nowym koncepcjom teoretycznym i metodologicznym. Stwierdza się też, że zwrot postmodernistyczny przyczynił się do ożywienia debat geograficznych, otworzył całą serię „ścieżek” badawczych, stając się integralną częścią myśli geograficznej (Minca, 2009).

Po drugie, zwrot postmodernistyczny w geografii zaistniał w określonym kontekście historycznym jako przejaw krytyki stanu geografii z końca XX wieku, wynikający z przeświadczenia niektórych badaczy o wyczerpaniu się „potencjału” badań geograficznych. Tym samym może być traktowany jako pewien rodzaj kontestacji wobec ówczesnego sposobu uprawiania geografii. Wspólnym elementem tego nurtu była krytyczna ocena „modernistycznego” (pozytywistycznego) paradygmatu dominującego niegdyś w badaniach geograficznych. Mniej jasny jest program pozytywny postmodernizmu w geografii, ponieważ do tej pory nie przedstawiono spójnej koncepcji, jak należy „uprawiać” naszą dyscyplinę w fazie ponowoczesnej.

Piśmiennictwo / References

- Anderson P., 1998, *The Origins of Postmodernity*, Verso, London.
- Baumann Z., 1991, *Is there a postmodern sociology*, [w:] Z. Baumann, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, New York, London, s. 93-113.
- Benko G., Strohmayer V. (red.), 1997, *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Chojnicki Z., 1993, *Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego*, [w:] A. Kukliński (red.), *Polonia, quo vadis?*, Studia Regionalne i Lokalne 12 (45), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa, s. 167-204.
- Chojnicki Z., 2000, *Filozofia nauki. Orientacje, koncepcje, krytyki*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., 2004, *Podstawy filozoficzne geografii – jakiej filozofii potrzebuje geografia*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 191-207.
- Czepczyński M., 2007, *Podjęcie badawcze w nowej geografii kultury*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia a przemiany współczesnego świata*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 203-211.
- Davis M.J., 1990, *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, Verso, New York.
- Dear M.J., 1986, *Postmodernism and planning*, *Environment and Planning D: Society and Space*, 4, s. 367-384.

- Dear M.J., 1988, *The postmodern challenge: Reconstructing human geography*, Transactions 13, Institute of British Geographers, s. 262-274.
- Dear M.J., 2000, *The Postmodern Urban Condition*, Blackwell, Oxford.
- Dear M.J., Flusty S. (red.), 2002, *The Spaces of Postmodernity: Readings in Human Geography*, Blackwell, Oxford.
- Derrida J., 1999, *Marx & Sons*, [w:] M. Sprinker (red.), *Ghostly Demarcations: A Symposium on Jacques Derrida's Spectres of Marx*, Verso, London.
- Dutkowski M., 1998, *Geograficzne badania miast wobec ponowoczesności i postmodernizmu*, [w:] *X Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*, Łódź, s. 39-47.
- Dziamski G., 2003, *Postmodernizm*, [w:] *Encyklopedia Britannica, Edycja polska*, t. 34, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, s. 133-135.
- Eagleton T., 1998, *Iluzje postmodernizmu*, Wydawnictwo Spacja, Warszawa.
- Eagleton T., 2003, *After Theory*, Allen Lane, London.
- Elliott A., 2009, *Contemporary Social Theory. An Introduction*, Routledge, New York (wyd. pol. 2011, *Współczesna teoria społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa).
- Giedymin J., 1994, *Czy warto przyjąć propozycje tekstualizmu*, [w:] T. Kostryko (red.), *Dokąd zmierza współczesna humanistyka?*, Instytut Kultury, Warszawa, s. 49-59.
- Gilbert M., 1997, *Feminism and differences in urban geography*, *Urban Geography*, 18, s. 166-179.
- Gregory D., 1997a, *Lefebvre, Lacan and the production of space*, [w:] G. Benko, V. Strohmayr (red.), *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, Blackwell, Oxford, s. 203-231.
- Gregory D., 1997b, *Lacan and geography: The production of space revisited*, [w:] G. Benko, V. Strohmayr (red.), *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*, Blackwell, Oxford, s. 203-231.
- Harvey D., 1989, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell, Oxford.
- Harvey D., 2001, *The geography of capitalist accumulation*, [w:] D. Harvey (red.), *Spaces of Capital*, Routledge, New York, s. 237-266.
- Jameson F., 1984, *The Postmodern Condition*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Jameson F., 1991, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham (wyd. pol. 2011, *Postmodernizm, czyli logika kulturowa późnego kapitalizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków).
- Ley D., 1987, *Styles of the times: Liberal and neo conservative landscapes in inner Vancouver, 1968-1986*, *Journal of Historical Geography*, 13, s. 40-56.
- Ley D., 1993, *Co-operative housing as a moral landscape: Re-examing "the postmodern city"*, [w:] J. Duncan, D. Ley (red.), *Place, Culture, Representation*, Routledge, London, s. 128-148.
- Ley D., 2003, *Forgetting postmodernism? Recuperating a social history of local knowledge*, *Progress in Human Geography*, 27, 5, s. 537-560.
- Lisowski A., 1998, *Postmodernistyczna dekonstrukcja geografii miast*, *X Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*, Łódź, s. 31-38.
- Liotard J.F., 1997, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, Fundacja „Aletheia”, Warszawa.
- Kuźniar B., 2011, *Goodbye Mr. Postmodernism. Teorie społeczne myślicieli późnej lewicy*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.

- Maik W., 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii miast*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz.
- Minca C., 2009, *Postmodernism /postmodern geography*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, s. 363-372.
- Olsson G., 1991, *Lines of Power/Limits of Language*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Philo Ch., 2000, *More words, more words; Reflections on the cultural turn and human geography*, [w:] I. Cook, D. Crouch, S. Naylor, J.R. Ryan (red.), *Cultural Turns/Geographical Turns: Perspectives on Cultural Geography*, Prentice Hall, Harlow, s. 26-53.
- Posiad A., 2000, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Rembowska K., 2008, *Miasto postmodernistyczne. Perspektywy badań geograficznych*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 9, s. 3-13.
- Rowntree L.B., 1988, *Orthodoxy and new directions: Cultural / humanistic geography*, *Progress in Human Geography*, 12, 4, s. 575-586.
- Scott A.J., Soja E.W. (red.), 1996, *The City: Los Angeles and Urban Theory at the End of the Twentieth Century*, University of California Press, Berkeley.
- Smith N., 1970, *Toward a theory of gentrification: A back to the city movement by capital not people*, *Journal of American Planning Association*, 45, s. 538-548.
- Soja E.W., 1989, *Postmodernism Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, New York.
- Soja E.W., 1996, *Thirdspace: Journey to Los Angeles and Other Real and Imagined Places*, Blackwell, Oxford.
- Soja E.W., 2000, *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*, Blackwell, Oxford.
- Soja E., 2002, *The new regionalism: A conversation with Edward Soja. Interview by R. Ehrenforst*, *Critical Planning*, 9, s. 5-12.
- Soja E.W., 2008, *Tacking space personally*, [w:] B. Warf, S. Arias (red.), *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, New York, London, s. 11-34.
- Soja E.W., 2009, *Regional planning and development theories*, [w:] N. Thrift, R. Kitchin (red.), *The International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, s. 259-270.
- Sorkin M., 1992, *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, Noonday, New York.
- Szacki J., 2002, *Historia myśli socjologicznej. Wydanie nowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turner J.H., 2004, *Struktura teorii socjologicznej. Wydanie nowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Waldinger R., Bozorgmehr M. (red.), 1996, *Ethnic Los Angeles*, Russell Sage, New York.
- Wilkoszewska K., 1992, *O pojęciu „postmodernizm” uwag kilka*, [w:] A. Zeidler-Janiszewska (red.), *Oblicze postmoderny*, Instytut Kultury, Warszawa, s. 6-16.
- Webber P., 2007, *The metropolitan habitus: Its manifestation, locations, and consumption profiles*, *Environment and Planning A*, 39, 1, s. 182-207.
- Zukin S., 1987, *Gentrification: Culture and capital in the urban core*, *Annual Review of Sociology*, 13, s. 129-147.

[Wpłynęło: wrzesień; poprawiono: listopad 2016 r.]

WIESŁAW MAIK

POSTMODERNIST IDEAS IN HUMAN GEOGRAPHY

At the turn of the 20th and 21st centuries, the debate surrounding postmodernism transformed the intellectual “scene” of many scientific disciplines, also exerting an impact on human geography, especially in the Anglo-Saxon countries. If the links between geography and postmodernism are to be presented in a wider context, the three questions in need of an answer are as follows. What is postmodernism? Can we talk about postmodern geography? What impulses have postmodernism ideas brought to contemporary human geography?

The first part is devoted to the presentation of postmodernism as a broad intellectual movement at the turn of the century. Evoking a number of conflicting reactions over the years, it has its enthusiastic supporters and fierce opponents. The controversies surrounding the concept and assumptions of postmodernism arise in two ways. Firstly, the term has three meanings: (1) as the phase of development of culture following the period of modernism, (2) as the name of the post-modern cultural-civilizational era following modernism, (3) as a kind of postmodern condition, which is formed by the social, economic and mental characteristics of the West’s post-industrial civilisation.

Secondly, postmodern thought emerged from a number of sources and was shaped by representatives of different fields of science, culture and politics. As a result, postmodernism encompasses various positions and options, and its programme is pluralistic.

The postmodern debate appeared in human geography in the mid-1980s. The trend was portrayed by some researchers as a manifestation of a new postmodern geography, while others wrote about a postmodern turning point in geography. Postmodernism in geography boasts its supporters and fierce adversaries. On the one hand, it has been greeted by renowned geographers as a basis for the reconstruction of the geography concept, and as a source of many inspiring innovations; while on the other it has encountered considerable resistance on the part of many geographers who have regarded its ideas as a threat to the discipline’s identity.

In fact, the formulation of the thesis regarding the identity of postmodern geography is questionable, and it seems better to talk about the aforesaid postmodern turn that the discipline has taken. The latter term includes two interacting motifs: (1) criticism of the current status and assumptions of human geography and (2) a postulate that modernist thought and methodology in geography be broken with.

The postmodern turning point in geography has introduced many “fertilising” impulses and innovations, such as: (1) the revitalisation of the debate regarding the discipline’s tradition and mission, (2) a postulate to the effect that human geography should be approximated to the mainstream of contemporary sociology and social theory, (3) stimulation of a discussion regarding the language of science and its representation in “harsh reality”. Postmodernist ideas are in turn deemed to denote most strongly the areas of: (1) the study of contemporary urbanism, (2) the conceptualisation of space and the relationship between space, time and society, (3) the so-called new cultural geography that grew up on the basis of post-structuralism and postmodernism.

Any cumulative assessment of the impact of postmodernism on geography is made difficult for at least two reasons: firstly, the controversies surrounding the consequences of the postmodern turn taken by contemporary geography have not ceased, and secondly, postmodernism has not created a positive programme for how our discipline in any postmodern phase might be pursued and “cultivated”.

